

* ZPRÁVY - MATERIÁLY - KRONIKA *

Paleta současné ukrajinské literatury

Galina Binová

Po historických změnách v ekonomickém, politickém a kulturním životě ve 2. pol. 80. let na Ukrajině stejně jako v jiných postsovětských zemích začíná proces *kulturní integrace*, tj. návrat odcizených kulturních hodnot národu a přehodnocení dosavadních výsledků. Jde především o díla spisovatelů vystavených v letech kultu osobnosti represím (tzv. „rozstřílené obrození“). Ale nejen to. Jedná se rovněž o umělce (a jejich díla), kteří se stali obětmi různých ideologických „čistek“, pomluv, primitivních kritických odsudků aj. a také o literaturu ukrajinské emigrace. Za hranicemi Ukrajiny se v různých obdobích a z různých důvodů ocitly desítky nadaných literárních tvůrců. Stačí jmenovat členy největší kolonie ukrajinských emigrantů v Praze a Poděbradech z tzv. „Pražské školy“: *O. Oles, J. Darahan, L. Mosendz, O. Ljaturynská, O. Olžyč, O. Tellha, N. Koroлева* aj. Konečně se dostavilo vědomí, že existuje jediná ukrajinská literatura nezávisle na tom, kde vznikala. Z nuceného nebytí se vrátila emigrantská tvorba prozaika *V. Vynnyčenko*, lyrika *J. Malanjuka*, mnohotvárné dílo jednoho z největších ukrajinských spisovatelů 20. století – *V. Barky*... Jejich tvorba stejně jako tvorba desítek jiných emigrantů se stala nejen přístupnou, ale i předmětem čtenářského zájmu a literárněvědného zkoumání. V posledních desetiletích na Západě vycházejí antologie, sborníky literárně-kritických prací, organizují se konference. Ale důkladné monografické studie, analýzy faktů, historického procesu, geneze a návaznosti duchovních snah, to vše je ještě otázkou budoucnosti.

V 80.-90. letech dochází ke změně estetického paradigmatu literatury. Jeho ideologická funkce zákonitě odumírá. Pro novější spisovatele je příznačná pozornost k umělecké formě. V poezii se objevili „metaforisté“, široce experimentující s metaforou. Novější próza se vyznačuje bohatstvím různých uměleckých stylizací a syžetového „ozvláštnění“ (mytologie, fantastika, aktivní zapojení podvědomí, sny, halucinace aj.), nemotivovanými přechody z reálna do fantastična a naopak, rozšířením ironicko-excentrických forem, fantaskního, tzv. chymemého románu aj. Ke spisovatelům, vytvářejícím svou neopakovatelnou uměleckou realitu, patří *H. Pahutjaková*, která debutovala v pol. 80. let. Dominantou její tvorby je duchovně etická a filozofická problematika. Umí se vžít do psychologie různých lidí (zvláště starších na prahu smrti), sleduje metamorfózy jejich osudů a charakterů. V uměleckém plánu jsou novely a romány Pa-

hutjakové kaleidoskopem a sloučením různých stylových diskursů na ploše jednoho díla (modernistického, realistického, naturalistického, filozoficko-fantastického aj.). Zajímavé je, že bujará autorská fantazie zde neeliminuje lyrický, intimní kolorit textu (novela *O Marii a Magdaleně*, 1982; román *Filozofický kámen*, 1982). Celá tvorba Pahutjakové jako výraz existenční touhy spěje k tragické bilanci, k pocitu, že zlo je nepře-konatelné. Absurditě a paradoxům v její poetice chybí komický nádech, její karnevalové vidění je spíše tragické. **A. Morhovskij** ve své tvorbě první pol. 80. let byl orientován na realistické a lyrické zobrazení problémů mladé generace. V jeho další tvorbě se styl radikálně mění. V románu *Fifty-fifty* (1997) s podtitulem „filozoficko-erotický konsept“ zobrazuje Morhovskij studentský život tří chlapců. Navazuje na tradici Pahutjakové, ale duchovní hledání a pochybnosti svých hrdinů líčí v jiném, ironicko-satirickém aspektu s použitím karikatury, frašky, naturalistického zobrazení sexuálních scén aj.

Na konci 80. a v 90. letech se na literární scéně objevuje postmodernismus se svými postuláty „světa jako textu“ a „umění jako hry“, s epatací, dekonstrukcí a ovšem s občasnou ztrátou kontaktu autora se čtenářem. Posmodernističtí spisovatelé se nestarají o to, zda je jim rozumět, čtenář musí prostě tuto jejich hru přijmout. Literární dění v 2. pol. 80. let a první pol. 90. let bylo poznamenáno postmodernistickou estetikou skupiny BU-BA-BU (Burleska-Balagan-Bufonáda), kterou vytvořila trojice přátel: **J. Andruchovyč**, **V. Neborak** a **O. Ivanec**. Všichni tři jsou současně básníci i prozaikové, nejsou nejnadanější, ale vystihli potřeby doby, spojil je hedonistický životní postoj, odstup od vážného zobrazení reality a úplná estetická svoboda. Nejoriginálnější z těchto autorů je J. Andruchovyč, který po vydání několika básnických sbírek uplatňuje své estetické principy v próze. V 90. letech napsal tři romány: *Rekreace* (1992), *Moskoviáda* (1993), *Perverze* (1996). Typický Andruchovyčův žánr je esoterický román-hra, svého druhu ironická fantasmagorie, napsaná ve formě fragmentů ze života. Pro jeho styl je příznačná epatace, stylistický artistismus, mistrovské využití různorodých komických prostředků (humoru, ironie, anekdoty, grotesky aj.) a stylových žánrů včetně tzv. pokleslých, spojení reality s fantastikou, prvky karnevalizace až démonizace a mystifikace. V proudu postmodernistické estetiky vystoupil také v 90. letech básník a prozaik žijící v Černovicích **V. Koželjanko**. Ve svém románu *Průvod v Moskvě* (1998) vychází z utopického předpokladu, že Hitler vyhrál válku a v parodicky groteskním duchu konstruuje svou historickou variantu „naruby“ až do r. 2041. Výsledkem této hry, v níž se intertextuální narážky a reálné a virtuální události navzájem prolínají, je vtipná převrácená aktualizace současné ruské a ukrajinské reality. V tvorbě **K. Moskalce** nacházíme nejen příznaky postmodernistické poetiky, ale i parodii na ni (novela *Zkušenost s korunovaci*, 1993).

Druhým kontrastním křídlem vedle postmodernistického proudu je „otřesný“ **realismus** v tvorbě kyjevského básníka a prozaika **O. Uljanenka**, který v klasické formě sociálně psychologického románu (*Stalinka*, 1995) zobrazuje křížovou cestu svých hrdinů, odhaluje dříve tabuizované tématické vrstvy (afghánská válka, blázinec, drogy, homosexualita aj.). K zajímavým osobnostem 80.-90. let patří **O. Zabuzkova**, intelektuální a současně lyrická spisovatelka, autorka řady básnických sbírek, próz a také vědeckých filozofujících prací. Její skandální román *Terénní výzkumy ukrajinského sexu*

(1996) je upřímnou psychologickou zповědí hlavní hrdinky, v níž se vyprávění o sexuálních zkušenostech a intimní psychologii prolíná s myšlenkami intelektuálky a současným světem a o bytí v něm. V 70.-90. letech vrcholí tvorba *J. Pokalčuka*, prezidenta *Asociace ukrajinských spisovatelů* vzniklé v r. 1997 opozičně vůči *Svazu spisovatelů Ukrajiny*, sdružující autory, kteří si programově vytyčili za cíl potlačit nivelizující dogmatickou konformnost individuálním estetickým viděním a neopakovatelným výrazem. Rozporný ohlas vyvolala Pokalčukova sb. erotických próz *To, co je vespod* (1998), která v úsilí o jakýsi ukrajinský Dekameron předvádí rádoby autentickou, ale ve skutečnosti naturalistickou sérii kopulací, jež knihu posunují až kamsi na hranici pornografie. S touto rádoby „odtabuizovanou“ upřímností o to víc kontrastují paradoxně archaické vlastenecké povídky. „Hloubková filozofie“ se tak zcela otevřeně mění v lacinou publicistiku.

Postmodernistické výboje se soustředily převážně do jiného než pouze kyjevského centra – především do Ivano-Frankivska (dříve Stanislav). Je to vůbec symptomatický rys nejnovějšího ukrajinského literárního vývoje: zatímco dříve byl soustředěn povětšinou v kyjevské metropoli, event. v západoukrajinském Lvově, nyní ožívají regiony. Kromě již zmíněného Ivano-Frankivska stojí za zmínku Charkov, což je zvláště zajímavé: po romantickém a později porevolučním období, kdy se místo „nacionalistického Kyjeva“ stal Charkov hlavním městem sovětské Ukrajiny, se toto proletářské centrum propadlo do zrusifikovaného bludiště, považovaného pro ukrajinskou kulturu za ztracené. Nyní v něm až překvapivě ožívá nejen jazyk, ale vytváří se i mladé spisovatelské seskupení, které se snaží držet krok s nejnovějším uměleckým směřováním doby. Ve stopách mladých „erotiků“ se snaží jít i někteří starší spisovatelé. Například *Ševčuk* se v 90. letech vzdaluje sociální a duchovní problematice, typické pro jeho tvorbu 60.-70. let, a v knize novel *Žena zmije* (1993) vyvádí své postavy „z kláštera duchovního života do světa sexuálního bytí“, přitom jejich chování nemotivuje sociálně či psychologicky, ale mystickou a démonickou energií. Novější Ševčukova tvorba je naplněna reflexemi, alegorickým prolínáním reality a snu, niternou zповědností a snahou o sebepoznání hrdinů. Psychologickou hloubavostí působí mnohem přesvědčivěji než „erotický autentismus“, programových postmodernistů.

Paleta současné ukrajinské literatury je ovšem nesrovnatelně pestřejší, než aby se omezovala ohlasy postmodernismu nebo snad tradicionalistického anachronismu, který je odsouzen k propadu do propadliště dějin. I v tradičním proudu vznikají díla pozoruhodná. Za všechny jmenujme alespoň historiozofické prózy Lvovského *Ivančuka* nebo kyjevského autora *Mušketýka*.

O seriózní podobu demiurgů usilují starší i mladší tvůrci. Literární proces nekončí. O slovo se čím dál častěji a hlasitěji hlásí „naděje budoucnosti“ – autoři čím dál mladší. Po „šedesátnících“ a „osmdesátnících“ nastoupili „devadesátníci“, představení antologií „textů bez kontextů“ *Imennyk* (1997, *Substantivum*), která vedle poezie a prózy přináší i důkazy o blýskání se na lepší časy v dramatu a rozptyluje obavy o budoucnost literární kritiky. Mládež zpravidla opouští národní občanskou askezi, která přivedla např. navýsost talentovaného básníka z „postšedesátníků“ *V. Stuse* na smrt v gulagu, a usiluje o vlastní cesty směřující k hlubším literárním konotacím se současným světem. Poněkud módní postmodernismus se ještě nestačil jaksepatř etablovat,

a už se z něj začíná projevat jistá únava. Tvůrce bez pochopení „adresáta“ dlouho nevydrží, experiment si žádá potvrzení. A tak přes generační výboje zraje vědomí umělecké kontinuity. „Nové“ si podává ruku se „starým“ a společně krystalizují v další renesanci, obnovení či přímo vzniku dosud neotřelé kreativity. Co z tohoto kvasu vzejde, ukáže ovšem až budoucnost.

V ukrajinské literatuře na rozhraní století a tisíciletí se promítají různé vývojové trendy jak světonázorové a filozofické, tak především estetické. Nespoutaná autorská fantazie a hra s kulturními tradicemi dostává nečekané umělecké podoby. Mísení „masových“ a „elitářských“ tendencí a obsahová mnohoznačnost připouští a předpokládá více interpretačních možností. Samozřejmě, že zdaleka ne všechno, co vzniklo v 80.-90. letech, je umělecky na výši. Až čas jako nejlepší katalyzátor uměleckých hodnot prokáže, co je určující, hlavní proud, a co jen pěna na povrchu, objevující se na hladině každého hlubokého proudu. Jedno je však nepochybné: tvůrčí svoboda poskytla spisovatelům neomezené možnosti k uměleckému hledání a projevu své individuality, osvobodila je z provinční uzavřenosti a omezenosti a umožnila navázat dialog se světovou, nebo alespoň evropskou kulturou.

Poznámka k překladům ze současné ruské literatury

Milan Hrala (Praha)

Oproti dřívějšímu je situace ve vydávání ruské literatury za posledních 10-15 let zcela jiná, což je pochopitelné v souvislosti s politickými změnami jak u nás, tak zejména v Rusku. Od poloviny 80. let tam v důsledku politiky přestavby došlo ke značnému uvolnění, což v kulturní politice znamenalo zejména uvolnění vztahu k autorům v emigraci (mohlo vyjít Zamjatinovo *My*, knihy Nabokovovy i Agejevův – Nabokovův? – *Kokain* a další) i k dosud neoficiální části domácí produkce (Petruševská, Jevtušenko, Tolstá); mohly vyjít i některé texty, dosud šířené jen v samizdatu. Změny se však dotkly hlavně pohledu na minulost. „Literární rehabilitace“ je složitý proces znovuobjevování a zařazení na patřičné místo v dějinách těch spisovatelů, kteří byli desítky let na okraji zájmu odborníků a tím také nakladatelství časopisů. To se týkalo hlavně autorů z přelomu 19. a 20. století (L. Andrejev, Gumiljov, Kuzmin), ale také z 20. a 30. let (Mandelštam, Cvetajevová, Achmatovová, Platonov) i z poválečných desetiletí (Brodskij, Pasternak, Vojnovič, Tarkovskij), zatímco autoři jako Bulgakov, Zoščenko či Jesenin se dostali na své místo již dříve.

Další politické události znamenaly úplný pád nejen politických, ale také morálních, sexuálních a vůbec jakýchkoliv tabu. To byl vlastně začátek něčeho, co dostalo v literární kritice název „nová vlna“, ačkoliv často šlo spíše o obnovu, aktivizaci postupů, linií a proudů dříve dobře známých, ale později utlumených, potlačených a zanedbaných.